

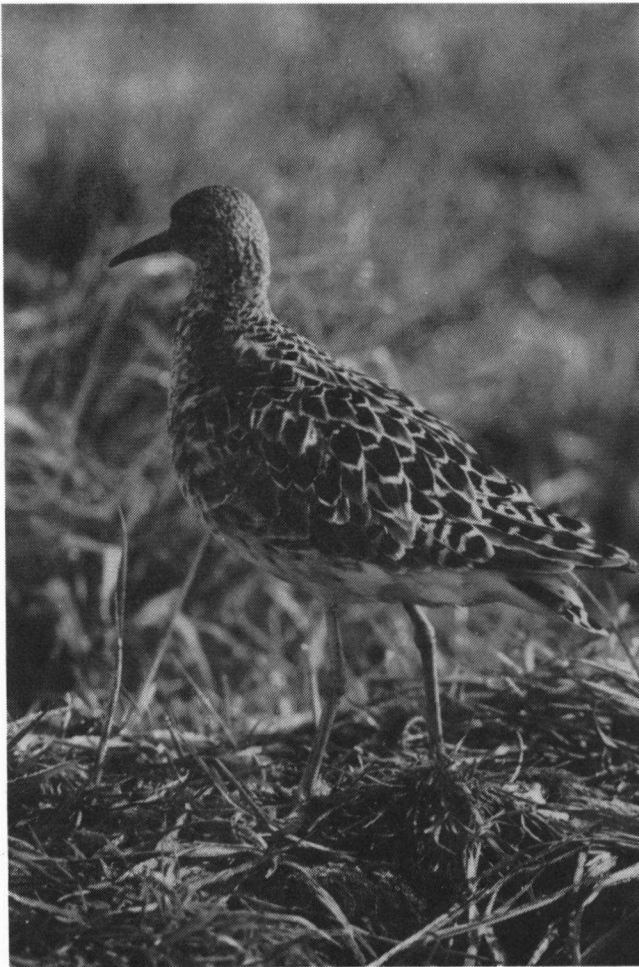
DE KEMPHAAN, BROEDVOGEL ROND DE GROOTE WIELEN, HOE LANG NOG?

Freek Nijland

In 1991 heeft de Wielenwerkgroep de Binnemiede/Weeshuispolder op broedvogels geïnventariseerd. De resultaten voor de Kempfaan (*Philomachus pugnax*) waren aanleiding tot dit artikel. Het beschrijft de ontwikkeling van de broedpopulatie van de Kempfaan rond de Groote Wielen tussen 1975 en 1991 en gaat in op de perspectieven om de soort te behouden. Het artikel is geschreven op basis van een hoofdstuk uit het in juni 1992 door de Wielenwerkgroep uitgebrachte rapport 'Broedvogels van de Binnemiede/Weeshuispolder 1975-1991'.

Inleiding

De situatie voor de Kempfaan is uitermate zorgelijk. De soort dreigt op den duur als broedvogel uit Nederland te verdwijnen, vanwege de overheersende agrarische ontwikkelingen. Zelfs in graslandreservaten heeft de soort het moeilijk en dalen de aantallen.

Kempfaan-vrouwtje

foto Lubbert Boersma

De graslanden rond de Groote Wielen zijn al vele tientallen jaren bekend vanwege de rijk geschakeerde weidevogelgemeenschap met kritische soorten als Kempfaan, Watersnip *Gallinago gallinago*, Slobeend *Anas clypeata*, Zomertaling *Anas querquedula* en Gele kwikstaart *Motacilla flava*. Ook al zijn er veranderingen opgetreden, vandaag de dag is deze grote ornithologische betekenis nog steeds aanwezig.

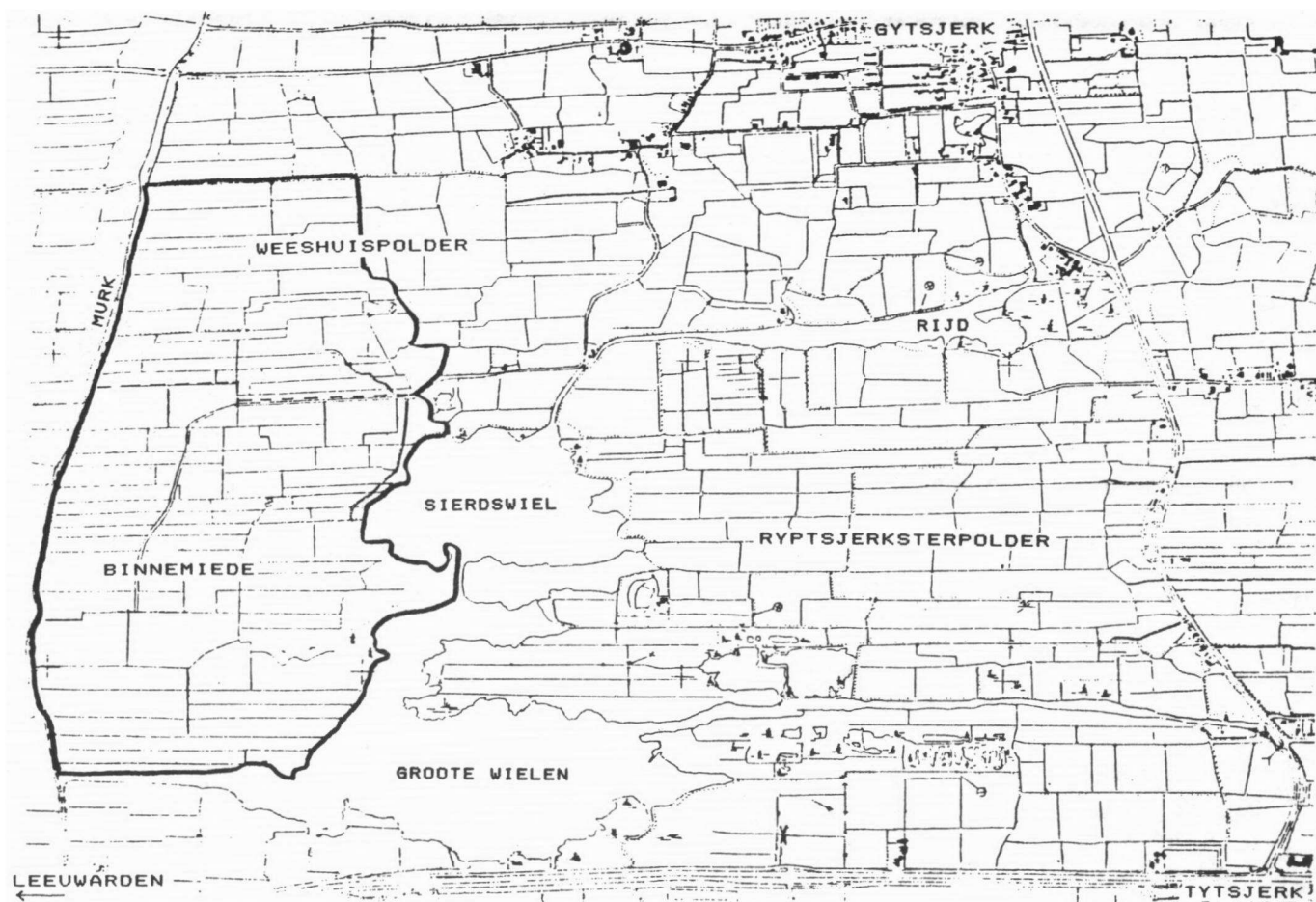
Rond de Groote Wielen bestond in de zeventiger jaren een florerende kemphanenpopulatie met de Binnemiede, de Weeshuispolder en de Ryptsjerksterpolder als centrum. Door de Wielenwerkgroep zijn in deze polders diverse inventarisaties gehouden volgens de B.M.P.-methode (voorheen integrale territoriummethode). Het artikel is gebaseerd op inventarisatiegegevens van de Binnemiede/Weeshuispolder over de jaren 1975, 1980, 1981, 1986 en 1991 (Wielenwerkgroep) en van de Ryptsjerksterpolder over de jaren 1980, 1981 en 1983 t/m 1991 (Wielenwerkgroep/Vogelwacht Ryptsjerk).

gebiedsbeschrijving

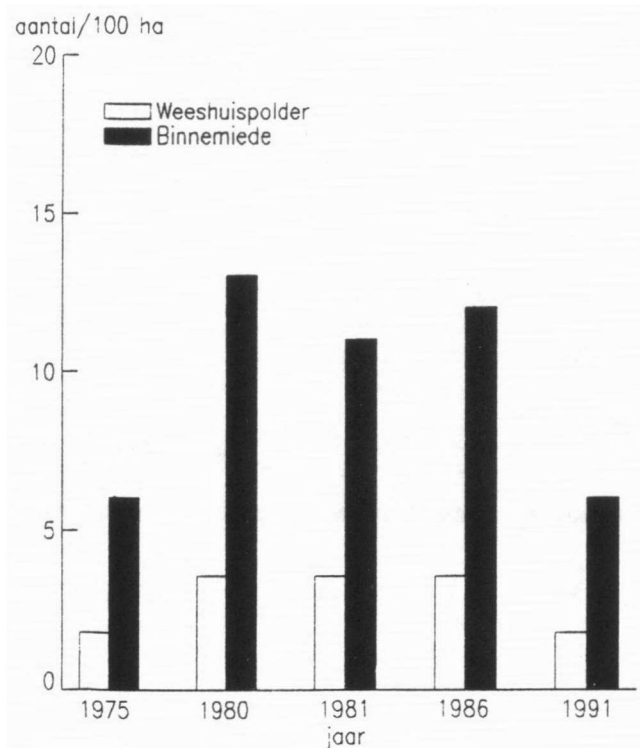
De Binnemiede en Weeshuispolder (figuur 1) liggen ten westen van de Groote Wielen en bestaan grotendeels uit open vochtige klei-opveen- en veengraslanden. Sinds 1990 is de Binnemiede en een deel van de Weeshuispolder, tezamen 190 ha groot en in dit artikel aangeduid als Binnemiede/Weeshuispolder, in beheer bij It Fryske Gea. Het gebied heeft geen kwel en kent weinig hoogteverschillen. Hoofddoelstelling voor het beheer is behoud en herstel van de vochtige veengraslanden met de daarbij behorende weidevogelbevolking. De percelen worden verhuurd op jaarbasis voor agrarisch gebruik met beperkingen als hooiland en/of weidegrond. De slootpeilen zijn in de tachtiger jaren enigszins verlaagd, maar naar agrarische begrippen hoog. De 253 ha grote Rypstjerksterpolder (figuur 1) bestaat uit veen met zandopduikingen en ligt aan de rand van het Friese Wouden-gebied. Het gebied kent veel hoogteverschillen en er is kwel. Het beheer is gericht op natuurontwikkeling en behoud van de internationale betekenis voor pleisterende watervogels. In een groot deel van de de winter- en zomerpolders vindt extensieve begrazing plaats met Exmoorpony's, Soay-schapen en Schotse hooglanders. De waterbeheersing is sinds enkele jaren ingesteld op zoveel mogelijk behouden van gebiedseigen water. Het agrarisch medegebruik wordt er langzaam afgebouwd.

Binnemiede/Weeshuispolder

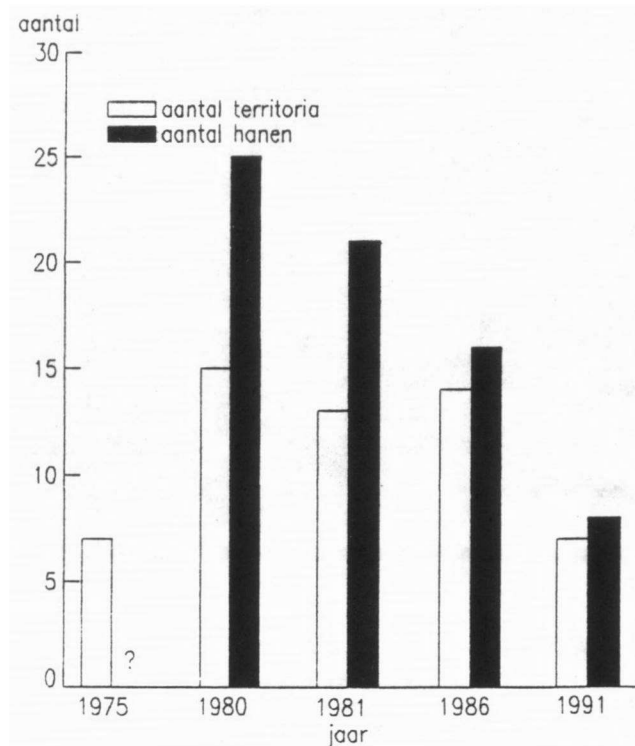
De gegevens (figuur 2) laten zien, dat de Kempfaan in de Binnemiede in hoge dichtheden broedde, terwijl de dichtheden in de Weeshuispolder veel lager waren. Van oudsher bevindt zich een baltsplaats in de Binnemiede,

Figuur 1. Groote Wielen met omliggende polders. Het 182 ha grote inventarisatiegebied (1991) in de Binnemiede/Weeshuispolder is donker omlijnd.

Figuur 2. Dichtheden van broedterritoria van de Kemphaan in de Binnemiede/Weeshuispolder. Gegevens 1975, 1980, 1981, 1986 en 1991.

Figuur 3. Ontwikkeling van het aantal broedterritoria van de Kemphaan in de Binnemiede en van het aantal hanen, gebonden aan de balts-plaats. Gegevens 1975, 1980, 1981, 1986, 1991.

in de zeventiger jaren met een 'dependance' in de nabijheid. Andere vaste baltsplaatsen in de omgeving zijn niet bekend uit de zeventiger en tachtiger jaren. Wel werd in sommige jaren door enkele hanen gebalst na half mei (geen doortrekkers) in de Ryptsjerksterpolder. Door sommigen wordt een baltsplaats geclaimd in de graslanden langs de Woelwijk bij Tytsjerk. Dit betrof naar alle waarschijnlijkheid slechts doortrekkende vogels. Bekend is dat groepen Kemphanen op trek naar hartelust kunnen baltsen. Oppervlakkig gezien lijkt het aantal van 7 territoria op 119 ha grasland in de Binnemiede in 1991 heel bemoedigend. Na een aanvankelijke stijging van het aantal broedterritoria in de tachtiger jaren zijn we weer terug op het peil van 1975 (figuur 3). Menig gebiedsbeheerder zou er voor tekenen, dat de broeddichtheden van 1975 in 1991 weer aanwezig waren. Zo simpel ligt het niet. Kijken we naar het aantal gebonden hanen, dan zien we, dat er wel degelijk sprake is van een ernstige verzwakking van de populatie. Van het aantal hanen is in 16 jaar tijds minder dan een derde deel over. Bovendien heeft het onderzoek in 1991 aan het licht gebracht, dat de hanen steeds minder binding vertonen aan de baltsplaats. Mogelijk is de baltsplaats aan het 'verlopen'. Wat betekent dit nu?

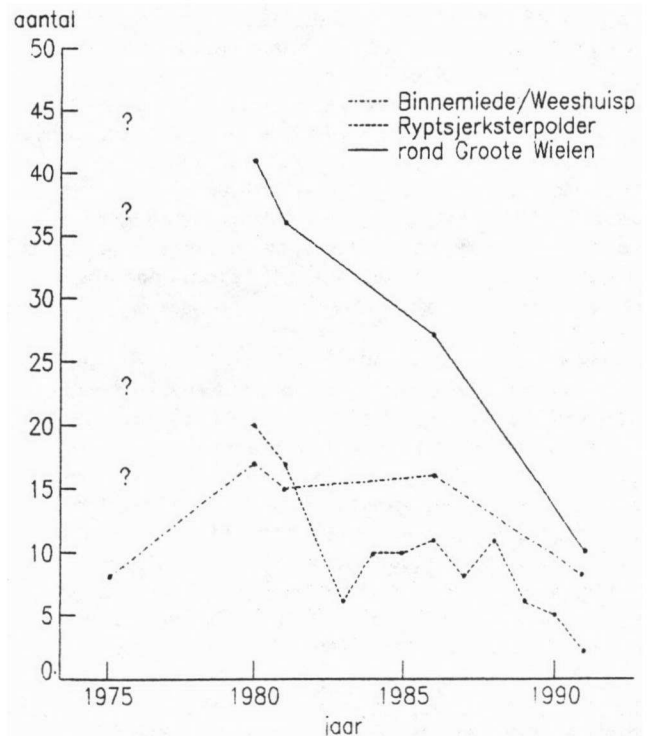

De Binnemiede

foto Dick Goslinga

ontwikkeling van de Grootte Wielen-populatie

broedgebieden We kunnen er van uitgaan, dat de baltsplaats(en) in de Binnemiede de enige van betekenis is (zijn) geweest sinds de zeventiger jaren. De Kemphaan broedde begin zeventiger jaren in elk geval in de Ryptsjerksterpolder, de Binnemiede, de Weeshuispolder, de Bullepolder, de Wynserpolder en mogelijk andere omliggende polders zoals de Gytsjerkster- en Oentsjerksterpolder ten noorden van Gytsjerk en de polders bij Lytse Geast ten zuiden van de Grootte Wielen. Door de uitvoering van de ruilverkaveling is het potentiële broedgebied in de omgeving gedece-meerd. Momenteel resteert er in de Binnemiede/Weeshuispolder nog plm 174 ha en in de Ryptsjerksterpolder hooguit 79 ha potentiële

Figuur 4. Ontwikkeling van het aantal broedterritoria van de Kemphaan rond de Grootte Wielen in de periode 1975-1991.

broedgebied. Beide gebieden zijn in beheer bij It Fryske Gea, waarbij de aantekening, dat de broedgelegenheid in de zomerpolders van de Ryptsjerksterpolder steeds verder achteruitgaat door vermoerassing en verruiging, samenhangend met een veranderd beheer, gericht op natuurontwikkeling en een afname van extensief agrarisch medegebruik. Zo is de afgelopen vijf jaar 26 ha grasland, waar de Kemphaan in hoge dichtheden voorkwam, volledig verruigd (rietgrasruigte).

Indien we de Kemphanen-broedpopulatie van de Binnemiede in 1975 definiëren op basis van de aan de baltsplaats(en) gebonden hanen in de Binnemiede, dan behoorden in elk geval de broedterritoria van de omliggende agrarische gebieden met naar schatting 750-1000 ha potentiële broedgebied, waar op de baltsplaats bevruchte hennen zich konden vestigen, tot de populatie. Het aantal broedterritoria van deze populatie kan voorzichtig geschat worden op 50-100.

overloopeffecten Vanaf de tweede helft van de zeventiger jaren zijn de agrarische gebieden rond de Grootte Wielen in snel tempo ontwaterd, geëgaliseerd en heringericht voor intensieve agrarische benutting. Doordat de gebieden rond de Grootte Wielen (Binnemiede, een deel van de Weeshuispolder, en de Ryptsjerksterpolder) buiten de ruilverkaveling vielen, ontsprongen zij de dans en bleef er een geschikt broedbiotoop aanwezig. Wel was in korte tijd het potentiële broedgebied ingekrompen tot ca. 350 ha. Een

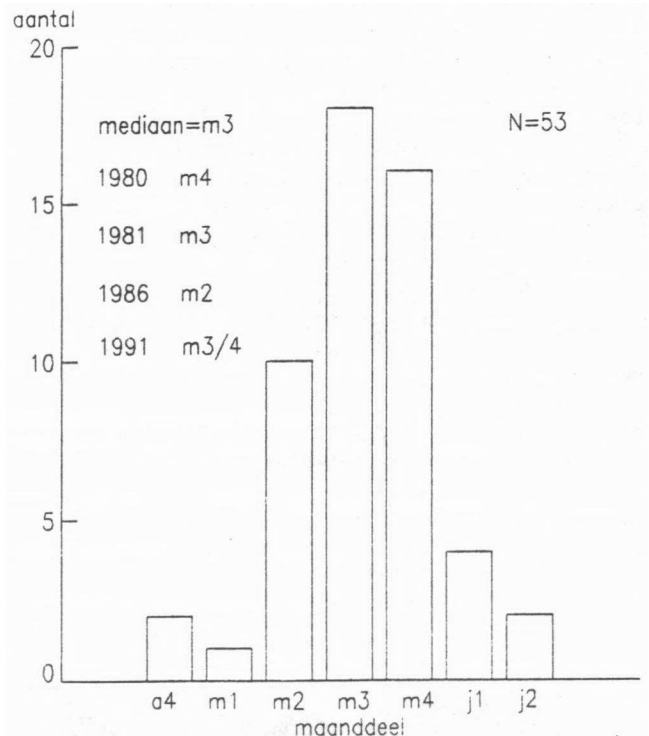
overloopeffect trad op. Een deel van de hennen was gedwongen zich te vestigen in de polders rond de Groote Wielen. Hieruit is de opmerkelijke toename te verklaren van de broedichtheid in de Binnemiede tussen 1975 en 1980. Eenzelfde toename zal ongetwijfeld ook hebben gespeeld in de Ryptsjerksterpolder. Te voorspellen was echter, dat deze hoge broeddichtheden de draagkracht van deze gebieden te boven gingen. Een daling van het aantal broedende hennen kon niet uitblijven.

broedsucces en biotoopverandering Figuur 4 toont de ontwikkeling van de aantallen territoria rond de Groote Wielen. Hieruit blijkt, dat de daling in de Ryptsjerksterpolder reeds is ingezet na 1980, terwijl in de Binnemiede pas na 1986 de aantallen gingen dalen. Om een mogelijke verklaring hiervoor te vinden, is de aandacht vooral uitgegaan naar de grote verschillen in beheer tussen de Binnemiede/Weeshuispolder en de Rytstjerksterpolder. Hiermee hangen samen grote verschillen in broedsucces.

broedperiode en opgroeien van de kuikens

Uit de gegevens van 53 territoria van hennen in de Binnemiede/Weeshuispolder in 1980, 1981, 1986 en 1991 (figuur 5) blijkt, dat in een 'gemiddeld' jaar de helft van de territoriale hennen in de derde week van mei voor het eerst is waargenomen. Indien we uitgaan van tweeweekelijkse terreinbezoeken, zal de vestiging gemiddeld een week eerder plaatsgehad kunnen hebben. Brengen we een eileg-periode van ca. 4-6 dagen (Cramp & Simmonds, 1983) in rekening, dan kan de mediane aanvangsdatum voor het broeden gesteld worden op 15 mei. Dat wil zeggen: in een gemiddeld jaar begint 50% van de hennen omstreeks 15 mei met het bebroeden van het voltallige legsel. Dit percentage blijkt een week later opgelopen te zijn tot bijna 90%. Uitgaande van een broedduur van 20-23 dagen (Cramp & Simmonds 1983), komen de jongen van 50% van de hennen uit omstreeks 6 juni, de overige omstreeks een week later. Dit klopt redelijk met de waarnemingen uit 1991 in de Binnemiede, met een geschatte mediane aanvangsdatum voor het broeden van 19 mei, waarbij op 9 juni de eerste ouders met jongen gezien werden. Binnen enkele dagen na het uitkomen van de jongen gaat de hen met de jongen aan de wandel naar elders, vooral vrij ijl kruidenrijk hooiland, op zoek naar voedsel en voldoende dekking. Na het uitkomen van de jongen duurt het nog 25-28 dagen alvorens de jongen vliegvlug zijn. Dat betekent, dat de jongen van 50% van de hennen op 2 juli vliegvlug zijn.

samen met de reeds genoemde gestadige verruiging van de zomerpolders, waar de Kemphaan vooral broedde. Door de in gang gezette natuurontwikkeling en de daarmee gepaard gaande biotoopverandering wordt het gebied langzamerhand steeds minder geschikt voor de Kemphaan als broedgebied.

Figuur 5. Eerste waarnemingen van territoriaal gedrag van Kemphaan-vrouwtjes per kwart maanddeel. Gegevens Binnemiede/Weeshuispolder 1980, 1981, 1986, 1991.

In de Binnemiede/Weeshuispolder is in de afgelopen tien jaar alleen al het verlies aan nesten door menselijk (agrarisch) handelen rampzalig hoog geweest. In 1981 en 1986 is onderzocht in welke week er is gemaaid. In 1981 ligt de geschatte mediane maaidatum (waarop 50% van de totale oppervlakte aan hooiland is gemaaid) rond 5 juni en de geschatte mediane uitkomstdatum van de broedsels (waarop 50% van de broedsels is uitgekomen) rond 9 juni (zie berekening hiervoor). In dit jaar is 60% van de nesten uitgemaaid. In 1986 is de geschatte mediane maaidatum 9 juni en de geschatte mediane uitkomstdatum van de broedsels 1 juni. Dit ligt gunstiger dan in 1981. Toch is in 1986 nog 44% van de nesten uitgemaaid, daarnaast is nog eens 31% verloren gegaan door vertrapping door pinken. De getoonde cijfers maken het uitermate aannemelijk, dat er in de tachtiger jaren door te vroeg maaien en inscharing van pinken in hoge dichtheden ware slachtingen zijn aangericht.

Deze percentages, gevoegd bij de grote risico's gedurende het opgroeien van jonge Kemphanen, maken het niet erg waarschijnlijk dat er

Naar verwachting is in de Ryptsjerksterpolder het broedsucces van de Kemphaan in het afgelopen decennium vrij hoog geweest. Er werd laat gemaaid en de veebezetting was niet hoog. De daling in de Ryptsjerksterpolder hangt veeleer

Kemphanen op
baltsplaats

foto Dick Goslinga

Kemphanen groot geworden zijn. Een tweede opvallend aspect is het verdwijnen van de Kemphaan tussen 1986 en 1991 als broedvogel uit het zuidelijk deel van de Binnemiede. Waarschijnlijk hangt dit samen met de verrijking en verruiging ter plaatse van een aantal percelen door hoge mestgiftigen in de afgelopen vijf jaar.

Intern overloopeffect De instandhouding van het grote aantal territoria in de Binnemiede tot 1986 is waarschijnlijk te danken aan een 'intern overloopeffect', waarbij hennen uit de Ryptsjerksterpolder naar de Binnemiede uitweken. Immers in de Binnemiede was een goed biotoop gekoppeld aan een zeer laag broedsucces en in

de Ryptsjerksterpolder een slinkend en verslechterend biotoop gekoppeld aan een mogelijk goed broedsucces.

De inventarisatie van 1991 laat zien, dat de aantallen in de Binnemiede nu ook fors gedaald zijn. De overloopeffecten zijn nu alle uitgewerkt. In tien jaar tijd is de populatie Kemphanen rond de Groote Wielen gedaald van 41 tot 10 territoria (figuur 4). De Binnemiede/Weeshuispolder is (voorlopig nog) tesamen met delen van de de Ryptsjerksterpolder voor de Kemphaan een eiland geworden temidden van agrarische steppen en moerasgebied.

toekomstperspectief

De belangrijkste hoop voor de kwijnende populatie Kemphanen in de Binnemiede/Weeshuispolder is een toereikend beheer door It Fryske Gea, waarin plaats blijft voor kleinschalig agrarisch medegebruik, en hernieuwde aandacht in Friesland voor het grote belang van de Friese weidevogelreservaten voor kritische soorten.

Wat betreft het beheer van de Binnemiede/Weeshuispolder door It Fryske Gea zijn er enkele hoopvolle maatregelen. Door de opgelegde beperkingen zijn de maaidata nu ca. twee weken later dan voorheen, nl. de derde week van juni. In 1991 heb ik voor het eerst sinds vele jaren in de Binnemiede weer hennen met jongen vastgesteld. Dat is in elk geval een begin. Belangrijk is ook de verhoging van slootpeilen in het zuidelijk deel van de Binnemiede in de nabije toekomst.

Het blijft echter zeer de vraag of een potentieel broedbiotoop van ca. 170 ha grasland

voldoende groot is om een florerende Kemphanenpopulatie te behouden. Daarom blijven zonder gebiedsvergroting de perspectieven mager. In dit verband is het belangrijk, dat in de 'Natuurvisie Groote Wielen-Zwagermieden' van N.B.L.F. (Ex, 1991) in een deel van de 'natte as' in N.O.-Friesland tussen Leeuwarden en Westergeest een deel van de Zwagermieden en de Binnemiede/Weeshuispolder (plus aangrenzende gronden!) aangeduid worden als gebieden voor weidevogelbeheer (weidevogelgemeenschap met kritische soorten).

Nu is papier gewillig en zijn ladenkasten ruim, dus hiermee zijn we er niet. Natuurbeheersinstanties en de provincie Friesland moeten met elkaar om de tafel om in een beperkt aantal kansrijke gebieden met voldoende grote oppervlakte de aandacht te richten op behoud en ontwikkeling van min of meer complete weidevogelgemeenschappen. Alleen dan zijn er mogelijk reële perspectieven voor de gekraagde ridder van de Friese graslanden en zijn gevleugelde companen.

literatuur

- Cramp & Simmonds 1983. The Birds of the Western Palearctic, deel 3 (Waders to gulls), p. 385-402. Oxford.
- Nijland F. 1980. Vogellevens in de Binnemiede; rapport Wielenwerkgroep, Gytsjerk.
- Nijland F. & Timmerman A. Azn 1986. De betekenis van de Groote Wielen en omgeving voor vogels, Limosa 59:115-118
- J. Ex 1991. Natuurvisie Groote Wielen-Zwagermieden; rapport N.B.L.F, Leeuwarden.

F. Nijland, Canterlandseweg 18, 9061 CC Gytsjerk